

مهاجرت روستایی چالشی برای کشورهای در حال توسعه

مسیب بقای - کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی
محمد چیدری - دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشکده کشاورزی، تهران
امید نوروزی - کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی

چکیده

حرکت افراد از نقطه مبدأ به نقطه مقصد را در اصطلاح "مهاجرت" گفته و کسی که به این کار اقدام می کند "مهاجر" نامیده می شود. مهاجرت از دیرباز در جوامع بشری وجود داشته است. به طور کلی، "مهاجرت" به دو دسته مهاجرت داخلی (درون مرزی) و مهاجرت خارجی (بین المللی) تقسیم می شود که هر یک به نوبه خود به صورت اجباری و داوطلبانه دیده می شود. مهاجرت داخلی و خارجی به انواع مختلفی تقسیم می شود که یکی از مهمترین انواع آن، مهاجرت روستایی (مهاجرت از روستا به شهر) می باشد. مهاجرت روستایی از نوع داوطلبانه و داخلی است. مهاجرت روستایی در اکثر کشورهای جهان بویژه کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته دیده می شود و عبارتست از "مهاجرت افراد روستایی به شهرها بنابه دلایل گوناگون که مهمترین آن یافتن شغل مناسب می باشد." "مهاجرت روستایی" به دو دسته موقت (فصلی) و دائمی (قطعی) طبقه بندی شده که از سال ۱۸۹۲ میلادی و توسط فردی به نام "گراهام" به کار برده شد و از سال ۱۹۰۳ میلادی به بعد به طور کامل در متون مختلف جاافتاد که پس از طی مراحل مختلف به شکل کنونی درآمده است. بررسی های مختلف نشان می دهد که جوانان، تحصیلکرده ها، فقیرترها، افراد مجرد و مردان نسبت به سایر اقشار جامعه روستایی، بیشتر طرفدار مهاجرت هستند. این افراد با علل و انگیزه های مختلف از جمله عوامل اقتصادی، اجتماعی، شغلی، خانوادگی و شخصی و جاذبه شهرها به مهاجرت می پردازند. مهاجرت روستایی با هر انگیزه و با هر دیدگاهی که باشد، تأثیرات عمیقی بر جامعه روستایی و شهری می گذارد و بتدریج به شکل معضل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی درمی آید. بنابراین، بدیهی است که بررسی آثار و پیامدهای مهاجرت روستایی، امری ضروری باشد. مهاجرت های روستایی با آثار اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی و سایر پیامدها، جامعه را در راه رسیدن به توسعه دچار وقفه کرده و دیری نمی پاید که به فاجعه ای بزرگ در کشورهای در حال توسعه درمی آید. با این اوصاف، توجه به مهاجرت روستایی و بررسی پیامدهای منفی آن را باید در نظر داشت و در راه تعدیل آن، برنامه ریزی هماهنگ و دقیقی به عمل آورد. در این مقاله که به صورت توصیفی - کتابخانه ای تدوین شده به این موارد اشاره شده است.

واژه‌های کلیدی: مهاجرت، مهاجرت روستایی، روستا، مهاجرت داخلی، مهاجرت از

روستا به شهر

مقدمه

“مهاجرت” از دیرباز در ذات آدمی بوده و بدون شک در آینده نیز خواهد بود. کسب زندگی بهتر و آینده روشن، به دست آوردن تجارب نو از مواردی هستند که بشر را وادار می‌سازند در جایی محدود نشده و به مهاجرت اقدام نماید. “مهاجرت روستایی” که یکی از انواع مهاجرت‌های داخلی داوطلبانه به شمار می‌رود، نوعی از مهاجرت است که افراد روستا به منظور کسب درآمد بالاتر به شهرها می‌آیند. این پدیده که از حدود دو قرن پیش شروع شده، در ابتدا دارای آثار مثبتی بود؛ اما با گذشت زمان و افزایش میزان مهاجرت‌ها به صورت معضلی درآمده که در کنار سایر مسائل، کشورهای در حال توسعه را دچار مشکلات سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی نموده است. آثار و پیامدهای ناشی از افزایش روند مهاجرت‌های روستایی در این کشورها، علاوه بر تعویق توسعه یافتگی موجب افزایش مخاطرات بین‌المللی و نارضایتی در نوع زندگی مهاجران و مهاجرپذیران شده است. بنابراین، بررسی آثار و پیامدهای این پدیده امری لازم و ضروری است. در این مقاله سعی شده با محوریت این مقوله به مسائلی از قبیل تعریف مهاجرت، انواع مهاجرت، مهاجرت روستایی و روند تکامل آن، شاخصه مهاجران روستایی، علل و انگیزه‌های مهاجرت و در نهایت، راه کارهایی جهت کاهش میزان آن پرداخته شود.

مفهوم مهاجرت^۱

انسان قبل از سکونت در روستاها (یکجانشینی) به منظور تأمین نیازهای اولیه خود در قالب گروه‌های کوچک و بزرگ به طور دائم از نقطه‌ای به نقطه‌ای دیگر در حال آمد و شد بوده است. پس از سکونت و یکجانشینی با وجود زمینه‌های تأمین نیازها، مهاجرت را ادامه می‌دهد و می‌توان گفت که آدمی از دیرباز تمایل داشته سرزمین و دیار خود را به منظور کسب تجارب جدید ترک کند. به عبارت دیگر، بشر به یک مکان و محدوده خاص وابسته نبوده و به سوی مناطق دیگر در حرکت بوده است. آشنایی با آداب و رسوم فرهنگی و اجتماعی سرزمین‌ها، ارتقای سطح اقتصادی و تأمین وسایل امنیت و رفاه از مهمترین عوامل مهاجرت به شمار می‌آید. با توجه به نگرش‌های گوناگون نسبت به مهاجرت، بدون شک تعاریف ارائه شده از آن نیز متفاوت می‌باشد. در زیر به تعدادی از این تعاریف و مفاهیم اشاره می‌شود.

“مهاجرت” از نظر لغت به معنی از جایی به جایی رفتن و در آنجا منزل گزیدن و دوری کردن از شهر و دیار خود بیان شده است (دهقان، ۱۳۸۰). “مهاجرت” به معنی عام کلمه، ترک سرزمین مادری و سکونت در سرزمین دیگر به طور دائم یا موقت و در معنی اخص کلمه، جابه جایی دسته جمعی یا انفرادی انسان به طور دائم بدون قصد بازگشت به مبدأ (موطن) می‌باشد (مرادی، ۱۳۸۱). در

تعریفی ساده می‌توان "مهاجرت" را ترک یک محل و ورود به محل دیگر دانست (وحیدی، ۱۳۶۴). "مهاجرت" از دیدگاه کارشناسان جغرافیا، شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی است که بین دو واحد جغرافیایی صورت می‌گیرد (سبزیان، ۱۳۷۴). در واقع تحرک جغرافیایی، تغییر اقامتگاه از مبدأ یا محل حرکت به مقصد یا محل ورود می‌باشد. با توجه به دیدگاه جمعیت‌شناسان، "مهاجرت" یعنی تغییر محل اقامت فرد از یک نقطه به نقطه دیگر می‌باشد (زنجان، ۱۳۷۶). سازمان ملل، "مهاجرت" را شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی بین دو واحد جغرافیایی تعریف کرده است (زنجان، ۱۳۷۶). رحیمی در جایی دیگر، "مهاجرت" را تغییر مکان اقامت، ضمن عبور از مرزهای سیاسی برای بیش از یک سال بیان می‌کند. با توجه به ارائه تعاریف بالا به طور ساده می‌توان "حرکت افراد از نقطه مبدأ یا محل حرکت شناخته شده به نقطه مقصد یا محل ورود را مهاجرت خواند و کسی که مهاجرت می‌کند به عنوان مهاجر قلمداد می‌شود.

انواع مهاجرت

نظرات و دیدگاه‌های گوناگون در خصوص مهاجرت باعث شده تا تقسیم‌بندی گوناگونی از مهاجرت انجام گیرد. اما آنچه در تقسیم‌بندی‌های مختلف دارای اهمیت است اینکه صاحب‌نظران "مهاجرت" را به دو نوع کلی مهاجرت داخلی^۱ (درون مرزی) و مهاجرت خارجی^۲ (بین‌المللی) تقسیم کرده‌اند. (دهقان، ۱۳۸۰).

نوعی مهاجرت که در ماورای مرزهای کشور صورت می‌گیرد تحت عنوان مهاجرت خارجی یا بین‌المللی خوانده شده که خود به دو دسته مهاجرت اجباری^۳ و داوطلبانه^۴ طبقه‌بندی می‌شود. مهاجرت اجباری، بیشتر در سابقه تاریخی بعضی از کشورها نهفته است. نمونه بارز این نوع مهاجرت، انتقال سیاه‌پوستان آفریقایی به قاره آمریکا طی قرون ۱۵ تا ۱۹ میلادی می‌باشد (بهفروز، ۱۳۸۰). در حکومت‌های مختلف ایران نیز مواردی مشاهده می‌شود که از نوع مهاجرت اجباری داخلی به شمار می‌روند. مانند انتقال گروه‌های مختلف قومی و مذهبی از نواحی مرزی به داخل کشور. از نمونه‌های مهاجرت بین‌المللی داوطلبانه که به دلخواه افراد و با نظر شخصی آنها صورت می‌گیرد، مهاجرت تعدادی از ایرانیان جهت کار به کشورهای حوزه خلیج فارس بویژه کویت و امارات می‌باشد. با این توصیف به نظر می‌رسد که مهاجرت‌های محدوده مرزهای یک کشور به عنوان مهاجرت درون مرزی یا داخلی قلمداد می‌شود که همانند مهاجرت خارجی

1. Place of Origin
2. Place of Orrival
3. Migrator
4. Internal migration
5. External migration
6. Forced migration
7. Voluntary migration

به دو گروه مهاجرت داخلی اجباری و مهاجرت داخلی داوطلبانه تقسیم شده‌اند. مهاجرت داخلی از هر نوع (داوطلبانه یا اجباری) که باشند دارای انواع گوناگونی است. یکی از این نوع تقسیم‌بندی‌های کامل توسط دهقان در سال (۱۳۸۰) به قرار زیر ارائه شده است:

- ۱ - مهاجرت ادواری روستا به روستا: مانند مهاجرت سنتی پیشه‌وران یا مهاجرت نیروی کار به مناطق تجاری - کشاورزی برای فعالیت‌های فصلی.
- ۲ - مهاجرت ادواری روستا به شهر: مانند مهاجرت فصلی روستاییان که در این نوع، مهاجر پیوند خود را به طور کامل با روستا حفظ می‌کند.
- ۳ - مهاجرت دائمی روستا به شهر.
- ۴ - مهاجرت دائمی روستا به روستا: مانند انتقال توزیع جمعیت در اثر تخریب محیطی یا عدم امنیت درازمدت غذایی.
- ۵ - مهاجرت انبوهی اضطراری (اجباری): مانند واکنش کوتاه مدت به بحران شدید امنیت غذایی.

از طرف دیگر، زنجانی در سال (۱۳۷۶) مهاجرت را در دو چارچوب سرزمینی (مهاجرت درون شهرستانی، درون استانی و بین استانی) و نوع سکونتگاه (مهاجرت شهر به روستا، شهر به شهر، روستا به روستا و روستا به شهر) مورد بررسی قرار داده است.

با توجه به نوع حرکت، مهاجرت به انواع زیر طبقه‌بندی می‌شود (دهقان، ۱۳۸۰).

- ۱ - مهاجرت کامیونیتی^۱
  - ۲ - مهاجرت پاندولی^۲
  - ۳ - مهاجرت چرخشی یا دوره‌ای^۳
  - ۴ - مهاجرت بازگشتی^۴
  - ۵ - مهاجرت کانتراستوم^۵
- با توجه به ابعاد تاریخی، مهاجرت به انواع زیر دسته‌بندی می‌گردد (وحیدی، ۱۳۶۴)
- ۱ - مهاجرت گروهی و فردی^۶
  - ۲ - مهاجرت اجباری و اختیاری^۷

1. Communiting migration
2. Oscillation migration
3. Circulation migration
4. Return migration
5. Counter-steam migration
6. Individual & Collective migration
7. Forced & Voluntary migration

۳ - مهاجرت قانونی و غیرقانونی^۱

یکی از شکل های مهاجرت داخلی در کشورهای در حال توسعه یافته که به نوعی مهمترین مهاجرت داخلی به شمار می آید ولی از نظر شدت دارای تفاوت می باشد، مهاجرت از روستا به شهر یا مهاجرت روستایی^۲ است. شناخت و بررسی آثار و پیامدهای این نوع مهاجرت، ضروری به نظر می رسد.

مفهوم مهاجرت روستایی

با توجه به آنچه بیان شده می توان گفت مهاجرت از روستا به شهر یا مهاجرت روستایی از نوع مهاجرت داخلی و داوطلبانه است. مهاجرت روستایی عبارتست از انتقال افراد روستایی به شهرها که در آن افراد روستا به دلایل اقتصادی به مهاجرت (شهرهای دور و نزدیک) اقدام می نمایند. مهاجرت روستایی ممکن است با تعابیر نزدیک به آن اشتباه گرفته شود. به عنوان مثال، مهاجرت شغلی کشاورزی یعنی تغییر شغل از کشاورزی به مشاغل دیگر که متضمن تحرک جغرافیایی است و یا مهاجرت روستایی غیرکشاورزی که به معنی مهاجرت روستاییان غیرکشاورز به سوی شهرهاست (وثوقی، ۱۳۷۸).

مهاجرت روستایی دارای شکل و قالب گوناگونی است که به طور معمول، انواع آن را از دو دیدگاه تقسیم بندی می کنند:

الف) از نظر نوع اقامت

ب) از نظر کمیت و حجم مهاجرت^۳

الف) انواع مهاجرت از نظر نوع اقامت: به طور کلی، این نوع مهاجرت به دو دسته زیر تقسیم بندی می شود (مستوفی الممالکی، ۱۳۷۶):

۱ - مهاجرت قطعی^۴ (دائمی): به آن دسته از مهاجرت که روستاییان به دلایل متعدد روستا، موطن خود را ترک کرده و برای همیشه با خانواده خود به شهرها می روند و در آنجا اسکان می یابند. البته در بیشتر موارد با ترک فعالیت کشاورزی همراه است.

۲ - مهاجرت فصلی^۵ (موقت): به آن دسته از مهاجرت که کشاورزان در مواقع بیکاری سالیانه به مناطق دیگر بویژه شهرها رفته و چند ماهی از سال را به ارائه خدمات در آن مناطق می پردازند و پس از فصل بیکاری کشاورزی به روستاهای خود بازمی گردند. این نوع مهاجرت از دیرباز در کشورهای مختلف رواج داشته و بیشتر در مناطق کوهستانی دیده می شود که فصل رکود، طولانی و کشاورزی ضعیف است. کشورهایی مانند گواتمالا، اندونزی، تایلند و برزیل از بارزترین کشورها در رابطه با این نوع مهاجرت هستند، اما جایگاه چین به عنوان یک

1. Legal & Illegal migration
2. Rural migration
3. Volume of migration
4. Permanent migration
5. Seasonal migration

کشور با مهاجرت کوتاه مدت، بسیار قابل توجه می باشد (اسکلدون، ۱۳۸۴).

ب) انواع مهاجرت روستایی از جهت کمیت و حجم مهاجرت: مهاجرت ها بر اساس حجم و کمیت به دو دسته عمده طبقه بندی شده اند (وٹوقی، ۱۳۷۸):

۱ - **مهاجرت فردی:** در اینجا، فرد بدون اینکه خانواده خود را همراه ببرد، اقدام به مهاجرت می کند. مهاجرت فردی به طور معمول از نوع مهاجرت فصلی یا موقت به شمار می آیند.

۲ - **مهاجرت گروهی:** این نوع مهاجرت، عبارتست از حرکت وسیع توده های دهقانی به طرف شهرها که به طور معمول از نوع مهاجرت قطعی می باشند. بارزترین شکل این نوع مهاجرت در کشورهای اروپای غربی مشاهده می شود.

روند تکامل مهاجرت روستایی در ایران و جهان

همان طوری که بیان شد، مهاجرت به دو نوع مهاجرت داخلی و خارجی (بین المللی) تقسیم بندی می شود. همچنین، یکی از مهمترین انواع مهاجرت داخلی که در بسیاری از کشورها مشاهده می شود، مهاجرت از شهر به روستا یا مهاجرت روستایی نام دارد. تاریخچه و سابقه پیدایش اصطلاح "مهاجرت روستایی" مشخص نیست؛ اما قدر مسلم اینکه در سال ۱۸۹۲ میلادی توسط فردی انگلیسی به نام گراهام به کار برده شد و در سال ۱۹۰۳ میلادی نام اثری به زبان فرانسه قرار گرفت و پس از آن به طور کامل در متون مختلف جاافتاده و به طور وسیع مورد استفاده قرار گرفت (دهقان، ۱۳۸۰). مهاجرت روستایی دارای معادل های نزدیکی است که از مهمترین آنها می توان به کوچ داخلی، برون کوچی روستایی، ترک روستا، روستاگریزی، از جمعیت خالی شدن روستاها، کاهش نفوس روستاها، برون کوچی روستایی - شهری و ترک زمین اشاره کرد (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱).

باید عنوان کرد که پدیده جابه جایی انسان از ابتدای تاریخ رایج بوده است؛ اما مبدأ مهاجرت به شیوه جدید را باید در اروپا دانست که از دوره رنسانس شروع شد سپس کل جهان را فراگرفت. همچنین، مهاجرت روستایی از قرن ۱۷ میلادی در کشورهای صنعتی آغاز شد و در قرن ۲۱ میلادی به اوج خود رسید ولی سپس از شدت وحدت آن کاسته شد. این پدیده در کشورهای در حال توسعه مراحل آغازین خود را طی می کند و به یک معضل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در این کشورها تبدیل شده است (وٹوقی، ۱۳۷۸). از زمان جنگ جهانی دوم، مهاجرت روستا به شهر در کشورهای در حال توسعه به طور فزاینده ای دیده می شود (بھروز، ۱۳۸۰). آنچه در نتیجه گیری از مهاجرت روستایی

1. Individual migration
2. Collective migration
3. Graham

اروپا حائز اهمیت است اینکه روند مهاجرت این قاره نسبت به قرن ۱۹ و ۲۰ میلادی به میزان قابل توجهی کاهش یافته است.

در کشور ایران نیز مانند بسیاری از کشورهای جهان، پدیده مهاجرت روستایی و حرکت افراد از جوامع روستایی به شهرها دیده می شود. به طور کلی مهاجرت روستایی در ایران به سه مرحله یا دوره تقسیم شده که ویژگی های هر مرحله، آن را از سایر مراحل تفکیک می کند.

۱ - **مرحله نخست:** این مرحله در اصطلاح **مهاجرت آرام** نام دارد و از سال ۱۳۰۰ شروع شده و تا سال ۱۳۴۰ یعنی تا قبل از اصلاحات ارضی در ایران ادامه داشته که بیشتر در جوامع فئودالی و جوامع متکی بر اقتصاد کشاورزی سنتی دیده می شود. از مهمترین شاخصه های این دوره می توان به مهاجرت مردم از روستا به روستا یا درون منطقه ای و بین منطقه ای اشاره کرد. به عنوان نمونه، می توان به مهاجرت اقوام بلوچ و زابلی به گرگان و گنبد به منظور فعالیت های کشاورزی اشاره کرد. نکته قابل ذکر در این مرحله آن است که بیشتر مهاجران را قشر خوش نشین تشکیل می دادند.

۲ - **مرحله دوم:** این مرحله در اصطلاح **مهاجرت توأم با افزایش بیکاری پنهان روستاها** نام دارد که از اوایل دهه ۱۳۴۰ و بعد از اصلاحات ارضی شروع شده و تا سال ۱۳۴۹ ادامه داشت. یکی از دلایل اصلی مهاجرت در این دوره، مشکلات ناشی از تقسیم اراضی بود.

۳ - **مرحله سوم:** این مرحله در اصطلاح **مهاجرت انفجاری جمعیت** نامیده می شود که از اواخر سال ۱۳۴۹ شروع و تا اوایل سال ۱۳۵۷ و قبل از پیروزی انقلاب ادامه داشت. از دلایل مهم افزایش مهاجرت در این مرحله می توان به جاذبه شهرها، صنعتی شدن شهرها، کم توجهی مسئولان آن زمان به روستاها اشاره کرد (مستوفی الممالکی، ۱۳۷۶).

البته می توان مرحله دیگری را به مراحل بالا افزود و آن مرحله مهاجرت پس از انقلاب است که از سال ۱۳۷۵ شروع شده و تا الان ادامه دارد. در سال های بعد از انقلاب با وجود تدوین برنامه هایی در خصوص جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها، هنوز سیر صعودی این نوع مهاجرت ادامه دارد به طوری که جمعیت روستایی ایران که در سال های نه چندان دور مساوی و حتی بیشتر از جمعیت شهری بود، بسیار پایین آمده و به نسبت ۳۵ درصد در ازای ۶۵ درصد رسیده است. با این اوضاع، بررسی علل و انگیزه های مهاجرت روستایی، ریشه یابی این پدیده و برنامه ریزی های معقول در خصوص جلوگیری از آن، امری اجتناب ناپذیر و ضروری به نظر می رسد.

ویژگی های مهاجران روستایی

مهاجر به کسی اطلاق می شود که عمل مهاجرت را انجام می دهد. سؤالی که در اینجا مطرح می شود این است که به طور معمول چه کسانی اقدام به مهاجرت می کنند؟ به عبارتی مهاجران چه کسانی هستند؟ در پاسخ به این سؤال ها می توان ویژگی های افراد مهاجر را از

1. Slow migration
2. Rural un employment
3. Explosive migration

جنبه‌های مختلف تقسیم‌بندی کرد. در اینجا، افراد مهاجر را از نظر جنسیت، وضعیت تأهل، سن، سطح تحصیلات و جنبه‌های مالی مورد بررسی قرار داده و سپس به ارتباط هر یک با مهاجرت پرداخته می‌شود.

جنسیت: نتیجه بررسی مهاجران از نظر جنسیت این است که مردان نسبت به زنان تفوق دارند؛ یعنی مردان بیشتر از زنان به مهاجرت اقدام می‌کنند. البته مواردی نیز دیده می‌شود که تعداد مهاجران زن نسبت به مهاجران مرد در برخی کشورها بیشتر است. نمونه بارز آن، زنان مهاجر کشورهایمانند فیلیپین، کره و تایلند هستند که در آنها، مهاجرت زنان نسبت به مردان در سطح بالاتری قرار دارد ضمناً آن را نمی‌توان به کشورهای دیگر تعمیم داد (فیندلی، ۱۳۷۲).

سن: بررسی مهاجران از لحاظ سنی بیانگر این است که افراد جوان، بیش از سایر گروه‌های سنی به مهاجرت می‌پردازند. در واقع جوانان را می‌توان اولین گروه مهاجران روستایی نام نهاد. مطالعات مختلف بیانگر آن است که جوانان ۱۵ تا ۲۹ سال، بیشترین مهاجران را تشکیل می‌دهند. به عنوان نمونه در مطالعه‌ای که در کمینا توسط ایل آدامز انجام شده نشان می‌دهد که بیش از ۴۰ درصد روستاییان در سنین بالای ۱۵ سال به مهاجرت پرداخته‌اند. شاید دلیل این امر، درگیری کمتر مردان جوان با خانواده‌های بزرگ و مسئولیت‌های فراوان و مهمتر از همه اینکه، جوانان بهتر می‌توانند وارد بازار کار شده و از وقت و انرژی خود در شهر (به دلیل فرصت بیشتر و دستمزد بالا) استفاده نمایند (فیندلی، ۱۳۷۲). با این اوصاف می‌توان گفت افراد مجرد نسبت به افراد متأهل و دارای زن و فرزند، بهتر و راحت‌تر می‌توانند در مورد مهاجرت تصمیم‌گیری کنند.

سطح تحصیلات: از عواملی که در مهاجرت روستایی تأثیر بسزایی دارد به طوری که افراد تحصیلکرده جامعه روستایی نسبت به آنهایی که سطح تحصیلات پایین‌تری دارند، بیشتر مهاجرت می‌کنند. به عبارت دیگر، افراد نخبه و تحصیلکرده (که به طور عمده جوان نیز هستند) جزء اولین مهاجران روستایی به شمار می‌آیند (اسکلدون، ۱۳۸۴). البته به‌فروز در سال (۱۳۸۰) در کتاب خود تحت عنوان "زمینه‌های غالب در جغرافیای انسانی"، افراد کم‌سوادتر را نسبت به افراد باسوادتر در مهاجرت ارجحیت داده و اعتقاد دارد که کم‌سوادها نسبت به دیگران، بیشتر طرفدار جابه‌جایی یا مهاجرت هستند (به‌فروز، ۱۳۸۰).

جنبه‌های مالی: تمام شواهد و مدارک حاکی از آن است که تنها فقیرترین افراد مهاجرت نمی‌کنند. به بیانی دیگر، فقیرترین‌ها در بین کسانی هستند که مهاجرت نمی‌کنند و در روستاها باقی می‌مانند. این موضوع، دلایل متعددی دارد که مهمترین آن، بنیه مالی ضعیف است که به آنها اجازه مسافرت و پرداخت هزینه‌های سفر را نمی‌دهد (اسکلدون، ۱۳۸۴). اما شاید این

1. Women migrator
2. Kemina
3. Ill Adams

دور از واقعیت باشد؛ چرا که یکی از دلایل اصلی مهاجرت (که در قسمت های بعد به آن پرداخته می شود) ضعف بنیه مالی افراد است و این افراد فقیرتر هستند که به مهاجرت می پردازند تا بتوانند با کار در شهرها، وضعیت زندگی و اقتصادی خود را سروسامان بخشند (بهفروز، ۱۳۸۰).

از جمع بندی آنچه در این بخش بیان شد می توان خصوصیات مهاجران را بشرح زیر بیان کرد:

در حقیقت، مردها بیشتر از زنان، جوانان بیشتر از مسن ها، مجردها بیشتر از متأهلین، تحصیلکرده ها بیشتر از کم سوادها و فقیرترها بیشتر از سایر اقشار به مهاجرت می پردازند.

علل و انگیزه های مهاجرت روستایی

عوامل و دلایل گوناگونی وجود دارد که مهاجرت را تحت تأثیر قرار می دهد. افراد با انگیزه های متفاوتی به کوچ از دیار خود اقدام کرده و تن به مهاجرت می دهند. برخی از عوامل و انگیزه ها در مهاجرت روستایی عبارت اند از:

۱ - عوامل اقتصادی: ^۱ یافته ها نشان داده که عوامل اقتصادی، علت اصلی مهاجرت به شمار می آیند (جردن و راونتری، ۱۳۸۰). با توجه به پایین بودن درآمد افراد روستایی، آنها با نیت جستجوی کار فصلی در شهرها و روستاهای دیگر به مهاجرت می پردازند تا خلأ اقتصادی زندگی خود را پر نمایند (زنجان، ۱۳۸۰). مایکل تودارو، مهاجرت را پدیده ای اقتصادی دانسته و مهاجرت را با وجود بیکاری، امری منطقی تلقی می کند (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱).

۲ - عوامل اجتماعی: ^۲ زنجان در سال (۱۳۸۱) مهاجرت را پدیده ای جمعیتی و اجتماعی می داند. با توجه به اینکه نیازهای اجتماعی افراد در محیط روستایی برآورده نمی شود و در تعدادی از شهرها، پاسخ مناسبی برای آنها وجود دارد؛ لذا عدم تعادل بین جوامع شهری و روستایی ایجاد می شود و روستاییان برای تأمین و ارضای نیازهای خود به مهاجرت می پردازند (لهسایی زاده، ۱۳۷۹). همچنین، کوشش برای ارتقای منزلت اجتماعی و موقعیت طبقاتی از دیگر عوامل اجتماعی مؤثر در مهاجرت روستایی به شمار می آیند. به عنوان مثال در کشور هند، افرادی که در سطح های پایین جامعه قرار دارند به منظور ارتقای سطح و طبقه خود به مهاجرت به شهرهای دور اقدام می نمایند (چیتامبار، ۱۳۷۸).

۳ - عوامل شغلی ^۳ (بیکاری و فقدان شغل مناسب) : بیکاری و کم کاری در بخش کشاورزی از عوامل مهمی است که مهاجران را به طرف نقاطی هدایت می کند که

1. Economic factors
2. Michelle Todarou
3. Social factor
4. Job factors

فرصت‌های بیشتری برای اشتغال وجود دارد. بیکاری مساوی است با درآمد کم و یا فقدان درآمد و این خود، یکی از دافعه‌های مهم روستا جهت مهاجرت به شهرهاست.

۴- عوامل خانوادگی و شخصی: از جمله این عوامل می‌توان به تحصیلات اشاره کرد. بسیاری از خانواده‌ها به دلیل اینکه فرزندان تحصیلات بیشتری داشته باشند، مهاجرت می‌کنند. همچنین ممکن است که یک فرد روستایی (زن یا مرد) با یک فرد شهری ازدواج کرده و مجبور به ترک روستا و رفتن به شهر گردد. حساسیت‌های فردی، هوش و آگاهی‌های اجتماعی، تماس‌های فردی با افراد شهری، وجود افراد آشنا در شهر، شرایط خانوادگی، سن و سال از دیگر عوامل شخصی مؤثر در مهاجرت هستند (وحیدی، ۱۳۶۴).

۵- عوامل مرتبط با مبدأ و مقصد (دافعه روستا و جاذبه شهر): این دسته از عوامل را می‌توان شامل پدیده‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، محیطی، آموزشی، امکانات مستقر در شهرها، بهداشت و نیز امتیازات بالاتر زندگی شهری نسبت به زندگی روستایی از عناصر دافعه‌مندی روستا و جاذبه‌مندی شهر دانست (بهفروز، ۱۳۸۰).

۶- سایر عوامل مرتبط با مهاجرت: عوامل دیگری وجود دارند که در درجه‌های بعدی اهمیت قرار دارند. مهمترین آنها عبارت‌اند از: فاجعه‌های طبیعی، سیل، زلزله، قحطی، بیماری‌های مهلک، جنگ، عوامل روانی، بعد مسافت، هزینه‌های سفر، سنت و آداب و رسوم، بنیه مالی افراد مهاجر، افزایش جمعیت (سبزیان، ۱۳۷۴). در مجموع می‌توان گفت دو مدل اساسی در مورد مهاجرت و علل و انگیزه‌های آن وجود دارد که عبارت‌اند از:

مدل اول: مهاجرت را جستجوی عقلایی و هدفدار به منظور یافتن مکانی متمیز برای کار و زندگی تصور می‌کند.

مدل دوم: مهاجرت را پاسخی غیرارادی به شرایطی می‌داند که فرد مهاجر را به نقل مکان سوق می‌دهد (فیندلی، ۱۳۷۲).

آثار و پیامدهای مهاجرت روستایی

همان‌طوری که گفته شد، مهاجرت روستایی ممکن است دلایل و انگیزه‌های گوناگونی داشته باشد. همچنین، نظرات و دیدگاه‌های مختلفی در مورد این پدیده وجود دارد؛ اما مهاجرت روستایی (به هر دلیل و دیدگاهی) تأثیرات شگرفی بر جامعه روستایی و جامعه شهری می‌گذارد. در کشورهای پیرامون به علت حجم زیاد مهاجرت روستاییان، این پدیده به صورت یک معضل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در نظر گرفته می‌شود. مهاجرت روستایی در ابتدای امر، فرآیند مثبتی بوده و بدون سروصدا (خاموش) و بتدریج صورت می‌گرفته اما وقتی ابعاد آن از حد قابل قبولی گذشت، مسأله آفرین شده و اثرات نامطلوب خود را آشکار کرد. با بررسی علل و انگیزه‌های مهاجرت می‌توان آثار و پیامدهای مهم این پدیده را بیان کرد.

آثار و پیامدهای مهاجرت روستایی می تواند مثبت و منفی باشد. همچنین، آن پدیده جوامع روستایی و شهری را تحت تأثیر قرار می دهد. در اینجا و به منظور سهولت در بررسی این آثار، آنها را به گروه های مختلف تقسیم کرده و آثار آنها در هر دو جامعه (روستایی و شهری) بیان می گردد. مهمترین آثار و پیامدهای مهاجرت روستایی عبارت اند از:

۱- آثار اقتصادی: یکی از مهمترین آثار مهاجرت روستایی، آثار اقتصادی است به طوری که بسیاری از صاحب نظران به آن اشاره کرده اند (پیتیه، ۱۳۶۹). اثرات اقتصادی مهاجرت از دیدگاه ها و زوایای گوناگونی مورد بررسی قرار گرفته که مهمترین آنها بیان می گردد.

در آغاز مهاجرت های روستایی می تواند به کاهش فقر در جوامع روستایی کمک کند. اما با در نظر گرفتن این نکته که اکثر مهاجران را جوانان و افراد فعال و با انرژی روستاها تشکیل می دهند، این پدیده به تشدید فقر روستا منجر می شود (اسکلدون، ۱۳۸۴). به عبارت دیگر، یکی از آثار اقتصادی مهاجرت روستایی، موانع تولیدی ناشی از مهاجر فرستی است. وقتی مهاجرت، نیروی کار موجود در روستا را کاهش می دهد، مشکلات کار و فعالیت فصلی افزایش می یابد؛ چرا که در اکثر کشورهای در حال توسعه، کلیه مراحل کاشت، داشت و برداشت دارای کاربرد فصلی است و مهاجرت طولانی، جوامع روستایی را با کمبود کارگر مواجه کرده و در نتیجه، بازده بهره وری پایین می آید و رونق اقتصادی جای خود را به فقر و کاهش یا حتی عدم درآمد می دهد (لهسانی زاده، ۱۳۷۹). تغییر در بیکاری و نیمه بیکاری از دیگر آثار اقتصادی مهاجرت به شمار می آید. از لحاظ نظری باید بیکاری با مهاجرت نیروی کار کاهش یافته و بازده کار با کاهش نفر نسبت به زمین افزایش یابد. در اینجا توجه به دو نکته ضروری است. اولاً: اکثر مهاجران جوان زمانی به مهاجرت اقدام می کنند که هنوز جزء نیروی کار به شمار نمی آیند و بر نیروی کار روستایی آثار مطلوبی نمی گذارند. ثانیاً: از آنجایی که روستاییان در انجام امور فنی مهارتی ندارند (بقول معروف بیل و گاواهن خود را در روستا به زمین گذاشته ولی چکشی در شهر پیدا نمی کنند) به کارهای غیر تولیدی از قبیل سیگار فروشی و بیکاری روی می آورند. با این عمل، بیکاری را در شهرها افزایش می دهند و هم کشور را به وارد کردن محصولات گوناگون (از هر نوع) محتاج می سازند. به بیان ساده و روشن، عدم دستیابی به شغل مناسب، رشد بیکاری و کاهش فرصت های شغلی از آثار منفی اقتصادی مهاجرت به شمار می آید. (دهقان، ۱۳۸۰).

و جوه ارسال از شهر به روستا از دیگر آثار اقتصادی این پدیده می باشد؛ یعنی مهاجرانی که ارتباط خود را با روستا قطع نمی کنند، و جوه ارسال آنها در اقتصاد روستا، نقش تعیین کننده ای دارد. در کشورهای پاکستان، مکزیک، کنیا، کامرون، اوگاندا و نپال، این و جوه ارسال ۲۱ تا ۵۰ درصد درآمد روستاییان را تشکیل می دهد (لهسانی زاده، ۱۳۷۹). این اثر اقتصادی را می توان جزء آثار مثبت اقتصادی مهاجرت قلمداد کرد. به اعتقاد بسیاری از صاحب نظران و با توجه به دیدگاه های معمول، مهاجرت در ابتدا به دلیل استفاده نیروی کار غیر فعال روستا در صنایع شهری می تواند مفید باشد (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۱).

۲- آثار جمعیتی: از دیگر آثار مهاجرت، آثار جمعیتی است. در مهاجرت روستایی بر خلاف مهاجرت شهر به شهر، جای مهاجران کمتر توسط افراد مهاجر به روستا پر می شود و در نتیجه روستاها خالی از سکنه شده که

کاهش جمعیت روستاها و افزایش جمعیت شهرها را به دنبال دارد. کاهش جمعیت روستاها می تواند مفید و یا آثار منفی داشته باشد. وقتی بر اثر افزایش جمعیت بر امکانات فشار وجود داشته باشد، مهاجرت می تواند به عنوان یک عامل مثبت تلقی شود. بنابراین، یکی از آثار جمعیتی مهاجرت روستایی، کاهش جمعیت روستا و افزایش جمعیت شهری است. در اینجا، کاهش در جمعیت تنها مبنای کاهش نفرت نبوده؛ بلکه با تغییر در روابط کمی در میان گروه های مختلف بر ساخت اجتماعی روستاها نیز تأثیر می گذارد.

غالب مهاجران را جوانان تشکیل می دهند و این امر می تواند آثار و پیامدهای جمعیتی خاصی را به همراه داشته باشد. مهمترین اثر و پیامد آن پیری جمعیت روستاست و این امر به نوبه خود موجب نتایج دموگرافیکی خاصی می شود. تقلیل باروری، بالا رفتن سن ازدواج، افزایش نرخ مرگ و میر و پایین آمدن نرخ زاد و ولد از مهمترین نتایج دموگرافیکی پیری جمعیت هستند. حال آنکه در شهرها، عکس این قضیه دیده می شود. مهاجرت نیروی جوان و فعال روستا موجب کاهش پتانسیل های موجود در روستا و افزایش مشکلات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهرهای مهاجرپذیر می شود. البته مهمترین دلیل این امر، افزایش جمعیت شهرنشین است (اسکلدون، ۱۳۸۴). با جمع بندی مطالب بالا، مهمترین آثار جمعیتی مهاجرت روستایی بشرح زیر بیان می گردد:

کاهش جمعیت روستاها، افزایش جمعیت شهرها، پیری جمعیت، نتایج دموگرافیکی (تقلیل باروری، بالا رفتن سن ازدواج، افزایش مرگ و میر، کاهش زاد و ولد در روستاها و عکس آنها در شهرها)، افزایش مشکلات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهرها و کاهش پتانسیل های موجود در روستا.

۳- آثار اجتماعی: از اثرات مهاجرت روستایی به شمار می آید. اثرات اجتماعی مهاجرت روستایی و مهاجر فرستی در کوتاه مدت، مثبت خواهد بود به شرطی که مهاجران ارتباط خود را با روستا قطع نکنند.

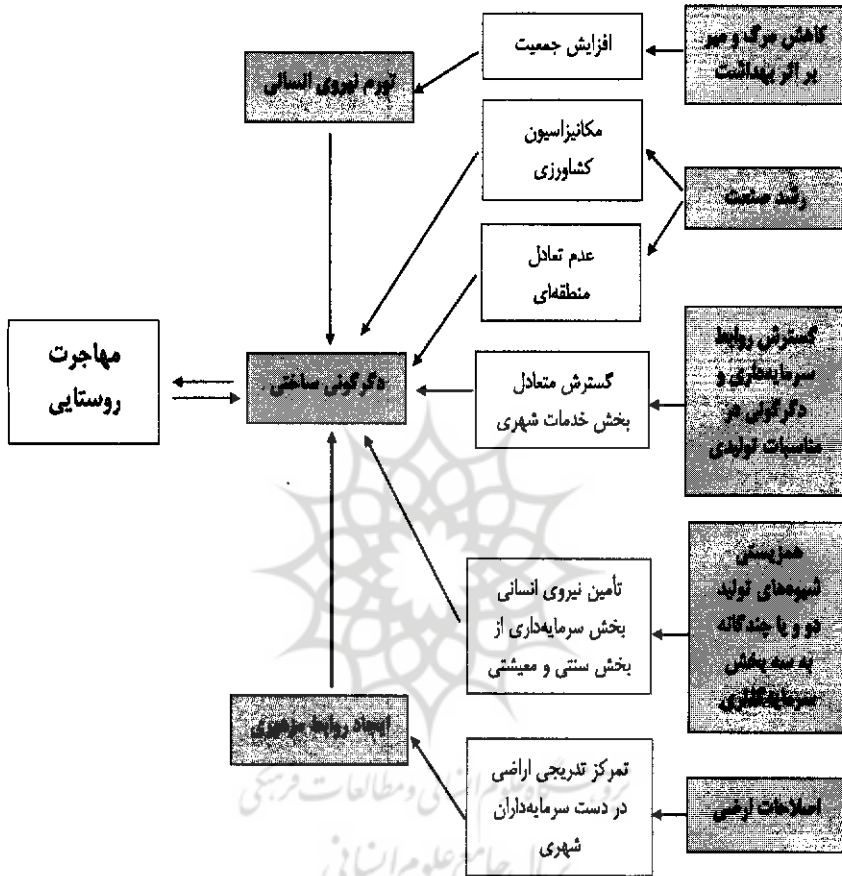
بازدید مجدد و برگشت مهاجران به منزل (روستا) موجب افزایش اطلاعات خانواده ها از امکانات و شیوه زندگی دیگران می گردد و در درازمدت موجب تغییرات اجتماعی و شیوه زندگی روستایی به زندگی شهری می گردد. این امر می تواند جزء آثار مثبت مهاجرت روستایی از لحاظ اجتماعی باشد.

با بالا رفتن میانگین سنی در روستاها به دلیل مهاجرت جوانان و نیروهای فعال، وجود یک زندگی رضایت بخش مشکل خواهد بود و در نتیجه، رضایت افراد از زندگی کاهش خواهد یافت. در شهرها نیز به دلیل رشد سریع جمعیت، رضایت از زندگی کاهش پیدا کرده و دسترسی به امکانات، دشوارتر خواهد شد و این از آثار اجتماعی منفی مهاجرت روستایی است. البته ناگفته نماند که تماس مهاجران با طبقات اجتماعی گوناگون شهرها موجب افزایش فعالیت، ارتباطات و اطلاعات مهاجران متحرک و آنها نیز پس از بازگشت به روستا به طور ناخود آگاه سبب افزایش آگاهی عمومی روستاییان می گردد (وثوقی، ۱۳۷۸).

نمودار شماره (۱) به مهمترین آثار برخی تحولات اجتماعی بر روی مهاجرت اشاره می کند.

1. Demographic
2. Social effectives

نمودار ۱- آثار تحولات اجتماعی بر مهاجرت روستایی

منبع: یافته‌های حاصل از پژوهش

حاشیه‌نشینی، یکی دیگر از آثار اجتماعی مهاجرت روستایی است. با افزایش جمعیت و گرانی قیمت زمین در شهرهای مهاجرپذیر (با توجه به بضاعت مالی مهاجران که قادر به تأمین پول کافی برای خرید خانه و یا زمین برای ساخت آن ندارند) افراد مهاجر روستایی به ناچار به حاشیه‌های شهر رو آورده و از این طریق، بدون پرداخت پولی در حلیه‌های ساخته شده به دست خود اسکان می‌یابند که این مسئله باعث بروز مشکلات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مختلفی می‌گردد.

۴- سایر آثار و پیامدهای مهاجرت: مهاجرت روستایی، علاوه بر آثار و پیامدهای ذکر

شده، آثار دیگری نیز دارد. این آثار ممکن است مثبت یا منفی باشند ولی قدر مسلم اینکه مهاجرت روستایی، بیشتر آثار منفی دارد. در زیر به تعدادی از این آثار اشاره می‌شود:

انتقال افکار جدید در روستاها، ترویج روش‌های جدید کشاورزی، تأسیس و راه‌اندازی فعالیت‌های جدید در روستاها، گرایش برای تنظیم خانواده، کاهش سطح آموزش برای زنان و مردان، افزایش زاغه‌نشینی و تشکیل حلقه‌ی آبادها به دلیل کمبود مسکن، متروکه شدن روستاها، تضعیف سلسله مراتب اجتماعی - فرهنگی و آماده شدن زمینه‌ی تهاجم فرهنگی، وابستگی شدید روستا به شهر، تقویت وابستگی کشورهای جهان سوم، تقویت توسعه نیافتگی منطقه مهاجرپرست، تشدید نارسایی‌های منطقه مهاجرپذیر، تخلیه روستا از نیروهای تحول‌زا، بهره‌برداری نادرست از منابع روستا به دلیل فقدان نیروی کار آگاه، تقابل کارگران شهری با مهاجران روستایی به عنوان قشر خاصی از طبقه کارگری، رشد حاشیه‌نشینی شهرها، تضاد فرهنگی و از خودبیگانگی فرهنگی مهاجر، ایجاد و تقویت نیروی انقلابی در شهرها، توسعه غیرمنطقی شهرها، تراکم صنعت، بهداشت و درمان ناکافی، آلودگی آب و هوا، کمبود خدمات، گرانی بیش از حد مسکن و زمین، تورم، افزایش آگاهی و دانش مهاجران از مسائل سیاسی، بالا رفتن سطح توقع روستاییان، فراموشی سنت‌های اجتماعی و آداب و رسوم محلی، تضعیف اعتقادات و رشد مشاغل غیرقانونی به منظور کسب درآمد.

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه بیان شد می‌توان گفت مهاجرت پدیده‌ای است که تمام کشورهای جهان (اعم از توسعه یافته و در حال توسعه) با آن درگیر هستند. هر چند این پدیده در اوایل، مثبت و سودمند قلمداد می‌شد اما بروز آثار و پیامدهای آن سبب شد تا با تأمل بیشتری به آن پرداخته شود. مهاجرت روستایی به عنوان معضلی در کنار سایر عوامل توسعه یافتگی، کشورهای خواهان توسعه یافتگی را با تهدید جدی روبرو کرده است. همچنین، افزایش روند مهاجرت روستایی که در کشورهای جهان سوم و در حال توسعه مانند کشور ایران، مراحل آغازین خود را طی می‌کند، آثار و پیامدهای ناخوشایند اقتصادی، جمعیتی، اجتماعی و غیره را به همراه دارد. شلوغی جمعیت شهری، کاهش بهره‌وری، رشد بی‌رویه حاشیه‌نشینی، آلودگی آب و هوا و صوت، نتایج زیاد دموگرافیکی و... از جمله آثار شوم این پدیده هستند. همچنین در بررسی ویژگی‌های مهاجران می‌توان به این نتیجه رسید که جوانان، مجردها، مردان، تحصیلکرده‌ها و فقیرترها تمایل بیشتری دارند تا مهاجرت را تجربه کنند.

با این اوصاف، اگر مهاجرت روستایی به همین منوال پیش برود، دیری نخواهد شد که فاجعه‌ای بزرگ رخ می‌دهد. بنابراین، جلوگیری از افزایش مهاجرت روستایی، امری ضروری و عقلانی است. حال چه باید کرد؟ چگونه می‌توان با این معضل مبارزه کرد و آن را کنترل نمود؟ و هزاران سؤال مشابه در این باره وجود دارد. اگر دولتمردان به جای توجه به شهرها و پرزرق و برق کردن آنجا، چاره‌ای در تأمین حداقل نیازهای روستاییان می‌اندیشیدند شاید در کاستن این معضل مفید می‌بود.

در اینجا، چند پیشنهاد در خصوص جلوگیری از مهاجرت روستایی ارائه می‌شود:

۱- **اشتغال‌زایی در روستاها:** به نظر نمی‌رسد که اشتغال‌زایی و ایجاد شغل در روستا برای دولت‌مردان کار دشواری باشد؛ چرا که مردم آن افراد قانعی هستند. راه‌اندازی کارخانجات تبدیلی مانند کمپوت سازی و رب‌سازی در مجاورت روستاها می‌تواند کمک شایانی باشد. اگر چنین شود، جوانان برای یافتن شغل دیگر، راهی شهرها نمی‌شوند و منبع درآمد کافی موجب افزایش رضایت آنها از زندگی شده و در نهایت سبب کاهش سن ازدواج می‌شود.

۲- **تخصیص وام‌های خوداشتغالی به جوانان:** با دادن این گونه وام به روستاییان بویژه جوانان و استفاده درست از آنها در زمینه‌های گوناگون، مزارع گسترش می‌یابند و دامداری‌های مدرن تأسیس می‌شوند که برای توسعه ملی و توسعه منطقه‌ای و از همه مهمتر رونق اقتصادی روستاها، نقش مهمی ایفا خواهند نمود. در این حالت واردات کاهش، صادرات افزایش، وابستگی روستا به شهر کمتر و مهاجرت کاهش خواهد یافت.

۳- **افزایش جاذبه‌مندی روستاها (ورود برخی جاذبه‌های شهر به روستاها):** یکی از دلایل اصلی مهاجرت روستایی، جاذبه‌مندی شهرها و دافعه‌مندی روستاهاست. با این توصیف، ورود جاذبه‌های اصلی شهرها به محیط روستا، قسمتی از مهاجرت‌ها را تقلیل خواهند داد. از جمله توسعه فن‌آوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی از مهاجرت حداقل تعدادی از تحصیلکرده‌ها جلوگیری خواهد نمود. راه‌اندازی سینما، کتابخانه، خانه‌های فرهنگی، سالن‌های ورزشی و غیره بی‌تأثیر نخواهند بود.
 از دیگر اقدامات موثر در کاهش مهاجرت‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- اجرای سیاست کنترل جمعیت و کاهش نرخ آن به منظور پایین نگه داشتن فشار جمعیت در شهر و روستا و به همان نسبت کاهش مشکلات فرهنگی و اقتصادی روستاها.
  - اجرای سیاست تمرکززدایی از شهرهای بزرگ و ایجاد مراکز اداری در شهرها و بخش‌های کوچک با هدف کاهش مهارت به نقاط شهری و پرجمعیت.
  - ایجاد مراکز خدماتی، بهداشتی بویژه آموزشی و گسترش آنها در روستاها.
  - حمایت مالی، تکنیکی و خدماتی روستاییان بویژه در زمینه‌های زراعت، دامداری و صنایع دستی از طریق دادن وام‌ها بموقع و کافی، بیمه محصولات کشاورزی و ...
  - برخورد قاطع با مشاغل غیرمجاز در داخل شهرها.
  - جلوگیری از افزایش قیمت و یا جدا کردن نیازهای جامعه روستایی از بازار آزاد.
- به طور کلی از هر زاویه‌ای که به مسئله مهاجرت روستایی نگریسته شود، یک نقطه مشترک وجود دارد و آن فقدان شغل مناسب به عنوان عالم و انگیزه اصلی مهاجرت است. پس با اشتغال‌زایی در روستاها تا حد قابل توجهی از مهاجرت‌ها کاسته خواهد شد.

منابع

- ۱- اسکلدون، ر (۱۳۸۴). مهاجرت روستاییان به شهر و اثرات آن در کاهش فقر روستایی. ترجمه حمیدرضا وجدانی. برگرفته شده از سایت.
- ۲- بهروز، ف (۱۳۸۰). زمینه‌های غالب در جغرافیای انسانی. چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۳- پایلی یزدی، م. ح و ابراهیمی، م. ا (۱۳۸۱). نظریه‌های توسعه روستایی. تهران: سمت.
- ۴- پیتیه، ژ (۱۳۶۹). مهاجرت روستاییان. ترجمه محمد مؤمنی کاشی، چاپ اول، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- ۵- جردن، ت. ج و راونتری، ل (۱۳۸۰). مقدمه‌ای بر جغرافیای فرهنگی. ترجمه سیمین تولایی و محمد سلیمانی، چاپ اول، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- ۶- چیتامبار، جی. بی (۱۳۷۸). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی روستایی. ترجمه احمد حجاران و مصطفی ازکیا، چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- ۷- دهقان، ف. ا (۱۳۸۰). نقش اشتغالزایی در کاهش مهاجرت‌های روستایی (مطالعه موردی: دهستان مشایخ، شهرستان ممسنی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد گروه علوم جغرافیایی و سنجش از راه دور، دانشگاه تربیت مدرس تهران؛ دانشکده علوم انسانی.
- ۸- زنجانی، ح (۱۳۷۶). تحلیل جمعیت شناختی، تهران: سمت.
- ۹- سبزیان، س (۱۳۷۴). بررسی مهاجرت‌های روستایی در استان همدان. رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، دانشکده علوم انسانی.
- ۱۰- فیندلی، ت (۱۳۷۲). برنامه‌ریزی مهاجرت‌های داخلی. ترجمه عبدالعلی لهسایی زاده، چاپ اول، شیراز: انتشارات نوید شیراز.
- ۱۱- لهسایی زاده، ع (۱۳۷۹). جامعه‌شناسی توسعه روستایی. شیراز: نشر رز.
- ۱۲- مستوفی الممالکی، ر (۱۳۷۶). "تحلیلی بر مهاجرت‌های داخلی و عواقب اقتصادی - اجتماعی آن در کشور". فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۱۲، شماره ۱، ص (۶۸-۹۰)
- ۱۳- وحیدی، پ (۱۳۶۴). مهاجرت بین‌المللی و پیامدهای آن. تهران: وزارت امور خارجه.
- ۱۴- وثوقی، م (۱۳۷۸). جامعه‌شناسی روستایی. چاپ هشتم، تهران: انتشارات کیهان.